

**СБИТНЄВА Н.В.,
здобувач**

*Інститут світової
економіки і
міжнародних відносин
НАН України*

**СУЧАСНІ
ПРОЦЕСИ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА
ЗОВНІШНЮ
ПОЛІТИКУ**

Протягом ХХ століття демократія - як реальність сьогодення і як наслідок тривалого і суперечливого процесу радикальних демократичних змін в Європі та Америці (зокрема, у Латинській Америці) впродовж усього століття стала аксіомою. По суті, демократія стала однією з головних тенденцій формування і розвитку громадянського суспільства в країнах світу зокрема і глобального розвитку взагалі.

Хоча світовий порядок і суверенний статус держави не є навечно закріпленими чи незмінними, втім вже більше ніж 300 років Вестфальська Угода все ще визнається як нормативна база сучасного міжнародного порядку. За Вестфальськими угодами "виховалося світове уявлення, в якому роздільні, квазі-незалежні територіальні одиниці розглядалися як першооснова соціального і політичного життя" (Марфі, 1996).

Напротивагу поглядам періоду середніх віків на Західну Європу - як універсальне християнське королівство, вестфальці кодифікували нормативні принципи, відповідно до

яких і була побудована міжнародна державна система. Однак цей Вестфальський порядок не слід розглядати як даність 1648 року, навпаки – ці угоди є результатом довготривалого процесу їх модифікації протягом століть. І тому саме в цьому сенсі необхідно дати аналіз основних принципів Вестфальського порядку, що були розроблені за останні 300 років:

1. **територіальність** – держави мають визначені територіальні кордони, що визначають обмеження їх легальної юрисдикції і компетенцію їхньої політичної влади. Таким чином, влада певного уряду простягається лише на народ та природні ресурси всередині територіальних кордонів певної країни. Тобто територіальність являє собою центральний принцип сучасної політичної організації людства, яке поділене на політичні одиниці з визначеними структурними елементами та належним їм територіальним простором.
2. **суверенність** – всередині цих визначених територій держава або уряд проголошує своє дійсне верховенство, своє виключне право управління і таким чином являє собою остаточне джерело законної і політичної влади над людьми на визначеній території. Більше того, верховна влада є неподільною, а суверенні територіальні держави не визнають вищої політичної чи легальної влади, ніж вони самі: "Суверенність над однією і тією ж самою територією не може одночасно перебувати у двох різних влад" (Моргентау, 1967).
3. **автономність** – держави уповноважені керувати своїми внутрішніми та зовнішніми справами, без будь-якого зовнішнього втручання чи контролю (Осіандер).
4. **легальність** – відносини між суверенними державами є предметом вивчення міжнародного права, але лише в тій мірі, в якій держава дає раду обмежити себе. Адже немає ніякої легальної влади поза державою, яка б могла накласти будь-які законні обов'язки на цю державу чи її громадян.

Ці чотири принципи складають основу сучасної міжнародної системи держав і визначальні характеристики сучасної територіальної держави-нації як форми політичного управління.

З точки зору визначення сучасних демократій, вивчаючи теорію демократії у глобальному вимірі, можливо виділити чотири головні типи існуючих демократій чи змішаних режимів, які можуть існувати у досить тривалому часовому вимірі або навіть здатні розвиватися до повних демократій чи занепадати до псевдо-демократій. Стосовно цього питання, саме Роберт Дейл визначив класичну (як на сьогоднішній день) типологію політичних систем (Дейл, 1971), що базується на двох основних демократичних цінностях (політичної конкуренції та участі);

1. **закрита гегемонія** – з низьким рівнем політичної конкуренції і участі;
2. **гегемонія з високим рівнем участі** – з низьким ступенем конкуренції і високим рівнем участі;
3. **змагальна (конкуруюча) олігархія** – з високим ступенем політичної конкуренції і низьким ступенем участі;
4. **поліархія** – повна демократія з високим рівнем політичної конкуренції і участі.

Втім, Дейл у своїх останніх працях наголошував, що оцінка сучасних демократій в індустріально розвинених країнах як **поліархії** не є "завершеною". Питання "недосконалик" демократій вивчав А. Лайнарт, який чітко розділяв консенсусну та мажоритарну демократії, певна річ обираючи першу і визначаючи брак традиційного мажоритарного різноманіття (Лайнарт, 1984). Дейл у своїх пізніших працях покладався саме на цю різницю за Лайнартом про два головні типи сучасних демократій, і навіть також аналізував "можливість демократії у недемократичних країнах" (Дейл, 1989). Тому, як результат демократичні перетворення (у Латинській Америці і пізніше у Південній Європі, навіть перед 1989 роком) досить чітко поставили комплекс питань, пов'язаних з дійсними процесами демократизації на Заході і можливостями розвитку демократій на пост-комуністичному просторі. *Адже на сьогодні, в порівняльній політології зникло біполярне мислення, згідно якого "демократія протистойть авторитарним правилам" і актуальним питанням для науки політології є пошуки проміжних ситуацій в процесах демократизації, а також і змішаних режимів у вже структуровано стабільних країнах.*

Згідно типології Дейла, з чотирьох типів, **закрита гегемонія** класифікується як недемократична система і знаходиться на одному полюсі, а **поліархія**, як справжня демократія – на іншому.

Визначаючи демократію як основну тенденцію глобального розвитку, доречно навести теорію С. Гантінгтона, який визначав:

- Англо-Саксонські демократизації кінця XIX ст., як першу хвилю (1826-1926 роки) – що була викликана індустріалізацією, появою буржуазії, формуванням "середнього класу" тощо);
- демократизацію у Західній Європі (1943-1962 роки) – після другої світової війни в Австрії, ФРН, Італії, Японії, Аргентині, Бразилії, Перу тощо, хоча тут були наявними і дві "зворотні" хвилі у 1922-1942 роках в Італії з перемогою фашистського режиму Муссоліні та у 1958-1975 роках в країнах "третього світу", де відбулися військові перевороты з встановленням авторитарних режимів), як "друга хвиля" демократизації.

На початку 1970-х років XX століття розпочинається нова хвиля демократизації в Південній Європі і Латинській Америці. Ця хвиля досягла країн ЦСЄ і Балкан наприкінці 1980-х, а Східноєвропейського регіону на початку 1990-х років. Семюель Гантінгтон визначив цю тенденцію як третю хвилю глобальної демократизації, адже демократія поширювалась у переважній більшості засобом компромісів, угод, демократичних виборів.

Під час першої хвилі, і вже після 1974 року більше ніж 40 країн в Європі, Латинській Америці і Східній Азії перейшли від авторитарного управління до демократичних систем, однак, як наголошував Гантінгтон – "більшість з них й досі є чимось іншим, ніж повністю демократичними суспільствами".

Демократизація у Південній Європі, Латинській Америці і ЦСЄ дуже сильно змінила глобальну рівновагу на користь демократичних режимів. Фактично, зросла кількість формально демократичних держав у світі з 25% у 1973 році до 45% у 1990 році. В той час до 1993 року 126 держав світу зі 183 (68%) були демократичними або демократизувалися. Отже, демократизації в цих країнах спричинили глобальні зміни, виходячи за межі вищеназваних регіонів і залучаючи також країни з інших регіонів (наприклад з Південної Азії).

Міжнародна правозахисна організація "Фрідом Хаус" станом на кінець 1996 року ідентифікувала як демократичні 138 країн. Одночасно слід зазначити, що невинний розвиток демократії не є аксіомою. Отже, не є "залізним правилом" те, що демократизація невинно веде до успіху, якщо процес одного разу розпочався. Адже слід прогнозувати, що велика кількість цих нових демократій рано чи пізно може зазнати краху. Зрозуміло, що зміцнення нових демократій є дуже довгим і проблематичним процесом, в результаті якого деякі демократії зазнають краху.

Навіть Гантінгтон зазначав, що за першими двома хвилями йшли і "зворотні хвилі", отже теж саме можна очікувати і в країнах третьої хвилі. Незважаючи на ймовірність краху демократії у країнах ЦСЄ, демократія на сьогодні за умов розвитку саме консолідованих демократій у світі поступово радикально змінює на глобальному рівні структуру глобальних інституцій і норми міжнародних відносин держав і міжнародних організацій, які саме наприкінці XX століття все в більшій мірі становляться суб'єктами міжнародних відносин.

Складний світ недержавних суб'єктів (міжнародних організацій, груп за права людини, приватних фондаций, асоціацій за інтересами, медіа-організацій, міжнаціональних фірм, мережі дисидентів, навіть приватних громадян) потрібно враховувати, адже їхні дії можуть розширити, підірвати і навіть відмінити наявні держави.

Більше, ніж будь-який інший вчений-гуманітарій, Лоренс Уайтгет систематизовано співставив те, що він називає "міжнародне поширення", та процеси демократизації. На додачу підвищення оцінки важливості цього з часів його попередньої праці "Переходи від авторитарного правління", зараз він пропонує потрібне групування зовнішніх факторів, що впливають на сучасну демократизацію. Використовуючи ці аналітичні категорії, як "зараження" (Contagion), контроль і згоду як відповідний пункт, Філіп Шміттер пропонує додати четвертий спільний засіб, через який міжнародні організації та інші впливають на кінцевий результат демократизації, а саме – умовність.

"Підконтексти " міжнародного контексту

основа для дії

кількість учасників	примус, застосований державами	добровільність підтримується приватними учасниками
односторонній багатосторонній	контроль умовність	"зараження" згода

Згідно цієї схеми, по вертикалі ключова відмінність знаходиться між односторонніми процесами міжнародного впливу/сили, в яких один учасник навмисне чи ненавмисне впливає на іншого, і міжнародними процесами, які мають в собі декілька/часто суперечливі джерела впливу/влади і типово працюють через міжнародні організаційні канали (швидше, ніж чисто національні канали). Горизонтальна вісь розподіляється між контекстами, що втягують в себе загрозу, якщо не прояв, примусової влади тих, чий ефект залежить від добровільних обмінів. Перехрещення цих двох вимірів виробляє чотири модальні підконтексти.

Уайтгет робить спробу оцінити значимість трьох з цих під контекстів:

- "Зараження" – як поширення досвіду через "нейтральні", тобто не-примусові і часто ненавмисні канали від одної країни до іншої, він знаходить майже у всій історії демократизації.
- **Контроль** – як вплив однієї країни засобом негативних санкцій, це складає за його підрахункам приблизно дві третини з 61 випадку у зараз демократичних країнах.
- **Згода** – з'являється у аналізі Уайтгхеда, як більш недавня категорія, що має комплексний набір взаємодій між міжнародними процесами і внутрішніми групами, що виробляють нові демократичні норми і надії. По вищій мірі, ці взаємодії ведуть до нездоланної сили злиття у вже існуючу демократію.

У м'якій формі, воно втягує в себе бажання захищати демократію всередині даної країни приєднанням до регіонального блоку (наприклад, Греція, Іспанія, Португалія по відношенню до ЄС). Умовність (або обумовлення) згідно Шміттеру потрібно б додати до інших трьох як найбільш сучасний підконтекст для здійснення міжнародного впливу.

Як висновок Шміттер визначає, що на сьогодні кількість прямого і відкритого контролю однієї держави над результатами зміни режиму іншої – пішла на спад. Доречним уроком, який можна винести з цих роздумів, є те, що міжнародний контекст для демократизації може швидко і несподівано змінюватись. Адже на всі сучасні зміни режимів має вплив значний рівень міжнародного політичного контексту, в якому вони відбуваються, навіть якщо:

- цей процес не вимагає часу, типу чи результату процесу переходу;
- вплив міжнародного контексту звичайно опосередкований національними чи субнаціональними учасниками і процесами.

Цей контекст має більший вплив на переходи до демократії, ніж на переходи до автократії, так як вони втягують більшу кількість різних учасників з широким діапазоном публічних і приватних контактів з цим середовищем. Більше того, перехід, який розпочався, маючи навіть численні і нові канали обміну, робить їх побічними продуктами зміни режиму. Взагалі, значимість міжнародного контексту має схильність зростати з часом із-за поширення "хвилі демократизації", тому що:

- пізніші випадки відчули на собі вплив (і позитивний, і негативний) своїх попередників (особливо тих, що були поблизу);
- з прогресом поширення "хвилі демократизації", будуть формуватись нові міжнародні інституції та угоди, адже протягом курсу послідовних демократизацій у цій хвилі природа міжнародного континууму теж зміниться.

Структурні зміни, що відбуваються в країнах Центральної Європи, переконливо свідчать про розвиток проєвропейської, євроатлантичної орієнтації переважної більшості соціумів країн регіону. Адже переструктуризація Центральної Європи створила нові можливості для розвитку політичного, військового, економічного діалогу, співробітництва по вісі Схід-Захід. Передусім це зумовлено і наслідками історичного розвитку країн регіону, їх бажанням набути так званої європейської ідентичності.

Висока легітимність таких економічних, військово-політичних інституцій, як Євросоюз та НАТО, пов'язана перш за все із зобов'язаннями цих європейських, євроатлантичних структур щодо посилення та збереження внутрішньої інтеграції у сфері захисту своїх

економічних інтересів та надання гарантій безпеки, колективного захисту на випадок нападу тощо.

В цьому контексті європейська інтеграція України – як стратегічна мета, є в перспективі цілком реальним пріоритетом зовнішньої політики України. Посилення позицій України стосовно її просування у напрямі європейської інтеграції нині реально саме на субрегіональному рівні. Адже такі ініціативи, нові прагматичні (перехідні) механізми відносин країн Центральної Європи, як Альпи-Адріа, ЦЕФТА, ЦЕІ, Карпатський Єврорегіон, сприяють розширенню субрегіональних зв'язків, формуванню міжнародного політичного дискурсу, його інституціалізації, створенню нової ефективної системи політико-економічних відносин між державами регіону. Власне ці міжнародні об'єднання і є тією можливістю реального залучення України у загальноєвропейський інтеграційний процес.